

“XUASTUANİFT” ABİDƏSİNİN TƏDQIQI

(Əvvəli ötən sayımızda)

Müxtəlif totemlərə, mifik kultura tapınma əski türklərin həyat tərzinin, təfəkkürünün aynası kimi qəbul edilir. Qədim türklərin müxtəlif kultura, totemlərə müqəddəslik donu geyindirməsi bəzən onların büt-pərəst, totemist olduqları haqqında fikirlərin yaranmasına səbəb olur ki, Dr.Cavad Heyət, fikrimizə, bu mülahizələrlə tutarlı cavab vermişdir: “Əski türklərin totem-pərəst və ya şamançı olduqlarını yazmışlar. Bu yazıların doğru olmadığını və türklərin əski dinlərinin Gök Tanrı dini olduğu sübut olunmuşdur”, “Əski türklərdə qartal da müqəddəs sayılaraq hakimiyyət nişanəsi idi. Atılların bayrağında qartal şəklində varmış”.

Türklərin inanç dünyasını, mifik-mistik inanışlarını frazeoloji vahidlər kontekstində təhlil edən Q.Mahmudova qeyd edir ki, “əski türklər ildırımın qorxur, göylərə sitayiş edir, ona qurban götürür və yaxud da bir-birini onun qəzəbi ilə qorxudurdular” və bunun izlərinin türk dillərindəki, xüsusən də qazax və Azərbaycan dillərindəki bir çox frazeoloji vahidlərin tərkibində görmək mümkündür.

Ümumiyyətlə, türklərin Tək Tanrı inancından sonra kütləvi halda qəbul etdiyi din yalnız İslam dini olmuşdur” (səh.18-19).

Daha sonra Qətibə xanım manixeyizmin qədim uşğurların dini inanclarından biri olduğuna diqqəti ayırıb yazır:

“Manixeyizm III əsrin sonlarında yaranmış, yarıncı əfsanəvi şəxsiyyət hesab edilən Mani tərəfindən yaradılmış bir dindir. Maninin əsl adının nə olduğu məlum deyil. Bəzi mənbələrdə “Mani” termininin xüsusi bir ad deyil, hörmət ifadəsi və ya bir titullu ifadə etdiyi qeyd olunur. Ümumiyyətlə isə “mani” sözü öz mənşəyini qədim iran dillərindən gələn

və “ışq” mənəsi verən “mana” kəlməsindən aldığı haqqında müxtəlif fikirlər, mülahizələr vardır. Məndein (səbilik) inancında bir pəri olan “Mana Rabba” isə “ışq padşahi” deməkdir. Buna görə də elmi ədəbiyyatda Mani sözünün tam olaraq mənası “ışqlandırın” şəklində qəbul olunmuşdur. Bu inanc o vaxta qədər məlum olan bütün dini sistemlərin əsl sintezidir. Çünki manixeyizm əsasında zərdüştlüyün dualist prinsipləri, qədim Babil mifologiyası, buddist əxlaq normaları və xristianlığın inanc komponentlərinin bir sintezindən ibarətdir. Bu sintezdə aparıcı görüş iki əzəli qanunun - yaxşı ilə pisin mübarizəsidir. Buna görə də din tarixi tədqiqatçıları manixeyiliyi bir növ dini dualizm kimi təhlil etmişlər. Manixeyizmin əsas prinsiplərindən olan qnostik dualizmin öz kökünü qədim zərdüştlük inancı ilə yanaşı, qədim hind dini-fəlsəfi təlimlərindən aldığı məlumdur və əsasında Zərdüştlüyün dualizmindən, Babil folklorundan, buddist etikasından və xristian elementlərinin bəzi kiçik və səthi əlavələrindən ibarət idi. Beləliklə, manixeyizm bir dini təlim olaraq radikal dualizm, Şərq büt-pərəst inancları və naturalist dinlərdən qaynaqlanmış, zərdüştlük təlimlərinin əsasında yığılmış və xristianlıq qəlibinə tökülərək qnostik Asiya inancı kimi meydana çıxmışdır.

III əsrin əvvəllərində Cənubi İranda doğulan Mani (217-273/274) xristianlıq dinində bədətçi tərqiət hesab edilən Əlkəsi məzhəbinə mənsub bir ailə mühitində yetişmişdir” (səh.20-21).

Bu minvalla manixeyizm dini haqda mövcud elmi məlumatları oxucuların diqqətinə çatdırın müəllif onun həm də ictimai-fəlsəfi mahiyyətini bir dini

dünya görüşü olaraq açıqlayır. Göstərir ki, hətta manixeyizm o qədər sürətlə yayılıb inkişaf etmişdi ki, IV əsrdə xristianlıq dininin ən böyük rəqibi soviyyəsinə qalxmışdı.

Bələcə, Qətibə xanım qədim uşğurların yazılı abidələri, onların tədqiqi və təsnifi prinsiplərinə də ümumi nəzər yetirir, manixey türklərinin tövbə duası olan “Xuastuanift” abidəsinin mövcud 3 əsas nüsxəsindən söz açıb, nəşri və tədqiqi tarixindən bəhs edir. Aşağıdakı ümumiləşdirici fikirlərə gəlir: “Xuastuanift” türk mədəniyyəti tarixində tövbənamə üslubunun ilkin nümunəsi kimi bu janrın xarakterik xüsusiyyətlərini özündə cəm edən monumental dil abidəsidir. Bu, manixey dövrü uşğur abidəliyində yazılı bədii üslubun bir nümunəsi təmsalində yalvarış, tövbənamə janrının digər janrlara nisbətən daha geniş istifadə edildiyini göstərir. Qədim türk uşğur dilinin ən mükəmməl nümunələrindən olan “Xuastuanift” türk ədəbiyyatında tövbənamə üslubunun bədii qəlibini yaratmış, bu tip əsərlərin mözmun və formasına uyğun dil üslubunun formalaşmasını təmin etmişdir. “Xuastuanift” mani dini inancına sığınanların bilərək və ya bilməyərək işlədikləri günahlara görə tanrıya yalvarışdır, tapınanların qəlibindəki incə duyğularını, onların tanrıya ilticasının əksidir.

Uşğur türklərinin yazıya aldığı manixey dini məzmunlu mətnlər içində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən, 15 bölmədən ibarət olan “Xuastuanift” abidəsi manixey dininin qanun-qaydalarından, bu qaydaların pozulmasından, pozulan qaydalara görə edilən günahların sızılmasından və bu günahlardan azad olmaq üçün edilən tövbə dualarından ibarətdir. Abidənin hər

bölməsində, demək olar ki, manixeyizmin əsas doktrinləri, prinsipləri, təlimləri yer alır və ardıcıl olaraq bu təlimlər şərh edilir. Manixeyizmdə “beş tenri”ni təmsil edən beş ünsür “beş uca güc” anlamını verən də, uşğur manixeyizmində, qədim uşğurca mətnlərdə “beş tanrı - beş ilahilə varlıq” şəklində əks olunur. Zərdüştlükdə yaxşılıq tanrısı hesab edilən Ahuramazda manixeyizmdə də yaxşılıq və işıq tanrısı olaraq “Hormuzta” şəklində yer alır. Uşğurca mətnlərdə, qədim türk yazılı abidələrdə, eləcə də “Xuastuanift” abidəsində “Xormuzta tenri” kimi keçən uca güc işığın qurtuluşu üçün özünü qurban verən ilk varlıdır:

Abidədə: 1.. Hormuzta tenri beş tenri 2.. birlo kamağ tenrilər sözlünlüğün 3.. yekko sünüşgüklə kolti (Chuasti).

Müasir türkçədə: Hormuzta tanrı beş tanrı ilə birlikdə bütün tanrılar sözləşərək şeytanlarla savaşmağa gəldi(lər).

Bundan başqa manixeyizmdə “Hormuzta” və ya “Hörmüz tanrı”nın övladları olan beş tanrı - işığın ünsürləri, işığı simvolizə edən elementlər Tintura tenri - Hava tanrı, Yel tenri - Rüzgər tanrı, Yarık tenri - İşıq tanrı, Suv tenri - Su tanrı, Ot tenri - Atoş tanrısıdır” (səh.91-92).

Tədqiqatçı filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Qətibə Vaqifqızı “Xuastuanift” abidəsi ilə bağlı bu geniş elmi tədqiqatı verdikdən sonra abidənin dilini bütövləşkilə təhlilə çəkir. “Xuastuanift”in leksikası, fonetikasi, qrammatikası və sintaksisinə dair ayrıca fəsilələr üzrə gərgin elmi araşdırmalar zəminində dəyərli bir tədqiqat ortaya qoyur. Bununla da dilçiliyimizə və türkologiyamıza sanballı monoqrafiya bəxş edir.